

Tájvédelmi törekvések Európában

Csorba Péter

1. A táj működése és a tájkép

A tájvédelem tudatos környezetvédelmi tevékenység, amely szükségességének társadalmi elfogadottsága Magyarországon is egyértelműen erősödik. Ez a támogatottság azonban szinte kizárólag a táji látvány szépségének javítására, megőrzésére vonatkozik, mert a közvélemény a tájvédelmet lényegében a táj vizuális megjelenésének gondozásával azonosítja (Washer 2000, Pedrolí 2001). A szakemberek ezzel szemben azt hangsúlyozzák, hogy a táj hatékony védelmét annak stabil működése biztosítja, a tájvédelem fő célja tehát a táj hosszútávon fenntartható optimális működésének elősegítése (Vos – Meekes 1999, Head 2002, Csorba et al. 2008). A táj külalakja ehhez képest másodlagos kérdés, illetve ha a táj működése megfelelő, az egyúttal biztosítja a táj harmonikus, esztétikus megjelenését is.

Minthogy a közvélemény nyomását egyelőre inkább csak a vizuális tájvédelem érdekében lehet felkelteni, a tájvédelem néha esztétikai vita terepévé válik (Pedrolí, 2001, Wöbse 2002, Wascher 2005). Szerencsére ez az esztétizáló tájmegítélés sem öncélú kutatási irány, hiszen egy nagyon hangsúlyos gazdasági ágazatnál, a „szabadidőiparnál” a táj előnyös megjelenése kifejezetten fontos vonzóerő. Ennek pedig az volt a gazdasági előfeltétele, hogy Európában már évtizedek óta nem kell mindenképpen megművelni a rosszabb minőségű földeket, nem szükséges feltétlenül kiaknázni a bányakincsek egy részét és csökken a kedvezőtlen klímájú vidékek lakosság-száma (Vos – Meekes 1999, Robertson – Richards 2003). Mivel a kontinens jelentős részén nincs erős termelési kényszer, Európa úgymond „megengedheti magának”, hogy komoly anyagi erőket áldozzon a táji látvány tökéletesítésére. Ezzel növeli lakóinak elégedettség érzését, erősíti az érzelmi kötődést, az identitástudatot. Európa számos táján már nagyobb értéket képvisel a szép, turistavonzó tájképi látvány, mint a korábban ott termelt gabona, az ott tenyésztett állat.

Ez azonban mégsem jelenti azt, hogy elhanyagolhatjuk az európai tájak gondozását, parlagon hagyhatjuk a földeket. A konkrét példák azt mutatják, hogy korántsem a visszatermészetesedő, minden emberi tevékenység látható jegyeitől megszabadított tájak felé mozog az európai tájfejlődés (Bätzig 1991, Urban et al. 1997, Burden et al. 2002). Európa már évszázadok óta a kulturtájak kontinense, s úgy látszik lakói leginkább ezt a változatosan megművelt, tradicionális elemekben gazdag, lazán belakott tájakat kedvelik leginkább, s ilyenek megőrzését, sőt visszaalakítását várják a tájvédelemtől (Konkoly-Gy et al. 2008).

2. Felmérések a legértékesebb európai tájakról

Az utóbbi néhány évtizedben sok európai országban voltak közvélemény kutatások az egyes tájak kedveltségéről. A „milyen tájat szeretnénk” a „Welche Landschaft wollen wir ?” felmérések eredményei ma már kielégítik a statisztikai megbízhatóság kritériumait, nagyjából körvonalazódik, hogy milyen is volna az „igazi” angol, német, francia, olasz, illetve alpesi, toszkánai, szicíliai, vagy dalmáciai táj (Wascher – Jongman 2000, Pedrolí et al. 2007)?

Európára – keleti részének kivételével – rendkívül mozaikos természeti adottságai révén igen magas táji változatosság (tájdiverzitás) jellemző. A kontinens lakói nagyon sokféle tájhoz és tájtipushoz kötődnek. A nagyobb területű országokban nem is könnyű társadalmi konszenzusra jutni, hogy melyik az „igazi” francia, német, spanyol, olasz, stb. táj. Úgy tűnik, ahol a tájdiverzitás kisebb, ott könnyebben körvonalazható a valódi svéd, svájci, lengyel, orosz stb. táj mibenléte (1. ábra).

1. ábra. „Tipic.ch” „Tipikus Svájc” – egyébként egy grafika és design cég reklámfelirata a Julia folyó völgyében.

A közvélemény által elfogadott nemzeti tájak közös vonása, hogy erősen kapcsolódik a nemzeti történelemhez sorsfordító helyeihez, egy-egy jelentős személyiség életének színtereire. Az igazi nemzeti táj legtöbb esetben a tartósan birtokban lévő

történelmi magterület – a svédeknek Dalarna, a németeknek a Rajna-vidék, az olaszoknak Toscana. Sok nemzet esetében a legősibb hitvilág néhány elemeként; mágius, szent helyek kiemelt szerepe is megmaradt. A szlovákok számára, pl. nemzeti hegy a Kriván, a Sitno, csehek hite szerint pedig a Blaníkon rejtőznek azok a harcosok, akik ha bajban van a nemzet, segíteni fognak... A német hiedelemvilágban a Harz legmagasabb része, a Brocken úgy ismert, mint a boszorkányok legfőbb találkozóhelye.

A magyarságot, mint eredetileg sztyeppeti nomád népet egész Európában a „pusztához” a Hortobágyhoz kötik. Sajnos a magyarság épített történelmi emlékeinek, váraknak, templomoknak, településeknek, tradicionális földhasználati mintázatának jó része a külföldre került Felvidéken és Erdélyben található. A puszták, mint tipikus magyar táj pedig, bár szorosan kapcsolódik múltunkhoz, de nem hasonlítható a toszkán, a kasztíliai, a holland polderok kultúrtájainak összetett, évszázadok alatt aprólékosan formált és minden részletében nemzeti jellegűvé alakított tájaihoz. Jó lenne elérni, hogy Magyarországot ne csak a „pusztával” azonosítsák, hanem a tokaj-hegyaljai szőlővidék, vagy a Balatonfelvidék említése legalább annyira erős magyar asszociációt váltson ki, mint a Hortobágy. Érzelmileg a szőlőteraszokhoz, az apró présházakhoz, folyómenti falvakhoz, templomtornyokhoz és nyárfasorral szegélyezett utakhoz talán még jobban lehet kötődni, mint a fenséges, de kevésbé antropomorfizált, nemzeti karakterrel alig rendelkező pusztai tájhoz (Csorba 2009). Az emberek többsége a kultúrtájához erősebben vonzódik, amely magán hordozza a korábbi generációk munkájának, történelmének nyomait (Burden et al. 2002). Az európai felmérések egyértelműen kimutatták, hogy az emberek többsége otthonosabbnak, szebbnek, barátságosabbnak, megnyugtatóbbnak, és mindenképpen nemzetibbnek érzi az ősei által aktívan formált tájat. (Mezősi 1991, Karancsi et al. 2006). A mostanában formálódó európai tájvédelem tehát elsősorban már a kultúrtájak védelmét, tervezését szolgálja.

A tipikusnak tartott nemzeti tájnak van néhány közös vonása:

- a mozaikos növényfedettség, amelynek többsége lehet kultúrnövényzet is, de ne legyen nagyterületű, láthatóan telepített erdő, ültetvény, még teraszozott szőlő sem,
- a közepesen élénk domborzat,
- és a nyílt vízfelület jelenléte mellett bizonyos mértékű tradicionális (kisparcellás) mezőgazdasági tájhasználat, végül
- a látómező 15–20 %-át elfoglalva alacsony szintű antropogén jelenlét, belakottság,
- történelmi hangulatot árasztó épületek; várak, kastélyok, kertek, kikötők, útmenti fasorok.

A kedvezőnek ítélt tájfelépítő elemek között tehát vannak természetes, félig-természetes és mesterséges elemek. Ezek aránya, elrendeződésének mintázata, színhatása összességében eredményezhet kiemelkedően előnyös táji megjelenést.

1. A természetes elemek között a domborzat jellege, a természetközeli növényzet, a vízfelület, a tájfoltok közötti érintkezési felületek, az ún. szegélyhatás és a foltmintázat játszik döntő szerepet.

2. A féligtermészetes elemek, azaz az agroökoszisztémák és telepített erdők esetében a mezőgazdasági parcellák mérete, formája, tagoltsága, kontúrjai, a lejtős területeken a parcellák iránya eredményez egyedi tájkaraktert. Fontos „tájöltöztető” elem a növényzet színe – gondoljunk csak a manapság tavaszi hónapokban markáns tájmeghatározó erővel rendelkező repceföldek sárga négyzeteire. Kifejezetten erős kulturtájformáló hatása van a szőlő és gyümölcsstelepítvények, a mediterráneumban az olajfaligeteknek, a jellegzetes alakú mandulafenyőeknek, európai ciprusoknak stb.

3. A mesterséges tájképformáló objektumok esetében fontos a települések által elfoglalt hely exponáltsága – pl. hogy a település domb- és kisebb hegytetőkön, folyópartokon van-e. Egy igazi szép tájban meghúzódó településből egy templom és ne hírközlési bázisállomás tornya emelkedjen ki. A települési épületegyüttes a szélnek felé alacsonyodva simuljon bele a külterületi tájba, toronyházak lakótelepek ne nyomják el a történelmi településmag sziluettjét. Némely táj egyedi varázsát jelentősen fokozza egy-egy messziről is kivehető építménytípus – pl. középkori várfalak, bástyák, kálváriadombok kápolnáit, gémeskút, présház, stb. Tájkarakter alakító ereje lehet a házak formájának, pl. magas alpesi tetőzetnek, a nádfedésnek, vagy „fehérfalú, pirostető igazi magyar” tanyaépületnek. Messziről – egy tájat átfogó nézőpontból is jól kivehető a mediterrán házkockák vakító fehérsége, az árnyas szűk utcahálózat, tájképileg is érzékelhető angol települések parkokkal, zöld gyepekkel tagolt megjelenése, a mediterrán kikötők mólók tagolta vizének hullámozása.

Mindezeket nagyon hatékonyan kiegészítheti a történelmi táj levegője, az a tudat, hogy ezen a területen fontos, nemzeti sorsfordító események zajlottak (Raivo 2000, Muir 2002, Nougé – Vincente 2004). A waterloo-i csatateréhez, a stonehenge-i fennsíkhöz, a thermopylai-szoroshoz kapcsolódó érzelmi töltés lényegesen értékesebb teszi a tájat a környezeténél (Braudel, 2003, Kollányi, 2008). Ilyen szempontból identitásvesztés az oroszok számára, hogy a borogyinói csata színhelyét már rég elnyelte a terjeszkedő főváros egyik lakótelepe, a görögöknek hogy számos ókori műemlék szorong „méltatlanul” modern épületek között. Az autentikus történelmi táj megőrzése a tájvédelem egyik legnehezebb feladata, hiszen adott esetben több száz évvel ezelőtti esemény táji keretét kellene mentesíteni az azóta eltelt korok objektumaitól. Vannak ugyan egyértelmű esetek – ókori, középkori, reneszánsz, vagy barokk városaink, de nyilván nem könnyű városépítészeti feladat Firenze reneszánsz, Bécs barokk, Pest XX század eleji hangulatának hiteles megőrzése.

3. Példák a megőrzendő nemzeti tájakról

Joggal gondolná az ember, hogy Európa egyik legkritikábban lakott országában, *Norvégiában* nincs ok félni az igazi norvég táj eltűnésétől. Ezzel szemben a norvég tájvédelem aktivitása igen nagy, elsőként csatlakoztak pl. az Európai Táj Egyezményhez is. Kétségtelen, hogy 1975, a hatalmas olaj és földgázkincs kiaknázásának megkezdése óta végbement gyors gazdasági fejlődés következtében veszélybe került az igazi norvég táj is (Frislid 1990, Jung 2000). A norvég tájvédelem határozott korlátozást vár a rendkívül keskeny tengerparton kiépült olaj- és gázfogadó telepek, energiaigényes iparágak földfoglalása ellen. Az 1977-től meghirdetett vidékmentő (Countryside) program számos elnéptelenedő falu számára nyújt anyagi segítséget a vidék népességmegtartó erejének növeléséhez. A vidéken maradás kulcskérdése még Norvégiában is a mezőgazdaság, a tradicionális falombgyűjtéssel kiegészített legeltető állattartás, amely megakadályozta a boróka terjedését, olyan másodlagos bozótos növényzet kialakulását, amelyet még a kirándulók is elkerülnek. Harminc év tapasztalata alapján látható, hogy a termékek rendszeres elszállítása, azaz jó infrastruktúra kiépítése nélkül reménytelen az ilyen törekvés. A hegyvidéki fjellek, ill. a messzi északi kulturtájainak megőrzése csekély sikert könyvelhet el. A meglepően középeurópai típusú tájgazdálkodással bíró osloei medencében, a Grudbrandsdal völgyben a földművelés és a vegyes lombdők mozaikjának megtartása érdekében a tájvédőknek a vízerőmű lobbival, a lucfenyőt preferáló erdőszettel és a tömegturizmussal (ld. Lillehammer) kell megküzdeni. A jellegzetes norvég vidéki építési stílus, a faépítést fenntartása ugyancsak nélkülözhetetlen a tájképvédelem számára.

Ausztriában több tájnévből magától adódik a feladat. A Mühlviertel legyen valóban az ország szántóföldi gabonakamrája, a Waldviertel területén uralkodjon az erdő, a Weinviertel pedig legyen a szőlőművelés tája (Urban et al. 1997). Stájerországban a gyümölcsfás kaszálórétek a „Streuobstwiese” a kívánatos, a tájképi jelleget megőrző „igazi stájer” területhasználati szerkezet. Az Alpokban pedig természetesen a hegyi kaszálórétek, az istállózó állattartás, az Almwirtschaft tájképi és funkcionális elemeit kell összeegyeztetni a turizmus és a közlekedés elvárásaival. A völgytalpak intenzív gazdálkodása lassan felemésztí a rendkívül dekoratív és jellegzetes élősvényrendszert az ún. Heckenlandschaft-ot is (Bätzig 1991).

A felhagyott lejtőkön a sűrű bokros növényzet elnyeli az egykori kőből rakott parcellahatárokat, az ún. Trockenmauer-eket. A Bécsi-medence keleti peremén a pannon biotop nyúlványait, a száraz gyepeket féltik a tájökológusok. Szerencsére az osztrák faház építési stílus ma is eleven, nem kell megküzdeni toszkásárga fertőzéssel, soktornyos, balusztrádos építészeti tévutakkal.

Németország tájidentitási magterülete kétségtelenül a Világörökséggé is nyilvánított középső-Rajna-vidék (Dix 2002, Schenk 2002). Ez a legnémetebb folyó által átvágott, romantikus várakkal szegélyezett, híres szőlőtermő középhegységi táj jó

példa arra is, hogy a XIX. századi nemzetté válás során a németek hogyan építették ki tudatosan táji identitásukat. Itt volt minden együtt, amihez a németek különös vonzódást éreznek, a germán történelmi levegő; Sigfriedtől a Loreley-szikláig, az erdőfedte hegyek, ahol a németek mindig a leginkább biztonságban érezték magukat, és a produktív, eleven kulturtáj, a várromok miatt tájképileg is kiemelkedően szép romantikus vidék. 150 évvel ezelőtt itt még külön építészeti stílus, az ún. rajna-romantikus neogót stílus is tájképformáló erővel járult hozzá a tájarculat kialakításához. A német tájvédelem kemény küzdelmet folytat ennek az emblematisztikus német tájnak megőrzéséért, leginkább a folyami kavicsbányászat, a partbeépítés fokozódása, a szőlőparlagosodás és a közlekedési infrastruktúra ellen.

4. Összegzés

Az európai – és ezen belül a magyar – tájvédelem pozíciói alapvetően erősödnek, lassan megszületnek azok a jogi keretek, amelyek hatékonnyá teszik a kontinentális és a nemzeti törekvéseket egyaránt. A társadalmi támogatást ma még inkább a tájképvédelmi célokra, mintsem a tájműködésre hivatkozva lehet elnyerni. Az európai földhasználat erős átalakulása részben kedvező – ld. rekreációs és természetvédelmi területek gyarapodása, másrészt viszont az infrastruktúra fejlesztés és más beépítések miatt hátrányos a tájvédelem számára. Egyértelmű, hogy az állampolgárok döntő többsége gondozott, produktív, biztonságos, esztétikus kulturtájakat akar látni. Egy angol közvéleménykutatás azt is bebizonyította, hogy a nemzeti identitástudat számára fontos táj megőrzéséért az emberek hajlandóak még anyagi áldozatot is hozni (Burden et al. 2002).

Irodalom

- BÄTZIG, W. 1991: Die Alpen Entstehung und Gefärdung einer europäischen Kulturlandschaft. Beck Verlag, München, 278.
- BRAUDEL, F. 2003: Franciaország identitása. A tér és a történelem. Helikon, 326.
- BURDEN, R., WATTS, R., BROWN, B. 2002: The management of natural Beauty. *Geography* 87, 49–63.
- CSORBA, P., SZABÓ, J., BODNÁR, R., SZILÁGYI ZS., SZABÓ GY., SZABÓ SZ., NOVÁK T., FAZEKAS I. 2008: „Red Book” of the Hungarian Landscapes. Methods of landscape research, Dissertations Commission of Cultural Landscape, No. 8. Plit, J. and Andreychouk, V. (Eds.) Sosnowiec, 43–60.
- CSORBA P. 2009: A földrajzi tájakhoz fűződő identitástudat rétegei. *Tájökológiai Lapok* (megjelenés alatt).
- DIX, A. 2002: Das Mittelrheintal – Wahrnehmung und Veränderung einer symbolischen Landschaft des 19.

- Jahrhunderts. Petermanns Geographische Mitteilungen, 146, pp. 44–53.
- FRISLID, F. 1990: Cultural Landscapes of Norway. Landbruksforlaget.
- HEAD, L. 2000: Cultural Landscapes and Environmental Change. Arnold, 179.
- JUNG, G. (Hrsg.) 2000: Norwegen eine Naturlandschaft? – Ökologie und nachhaltige Nutzung – Oldenburger Geoökologische Studien, Band 4, 228 p.
- KARANCSI Z., HORVÁTH G., KISS A. 2006: Tájéskztétikai vizsgálatok a Medves-térség területén. A III. Magyar Földrajzi Konferencia tudományos közleményei, CD, Budapest.
- KOLLÁNYI L. 2008: Tájak történetisége és a történeti tájak meghatározásának kérdései. In: Csorba P. – Fazekas I. (szerk.) Tájkutatós-Tájökológia. Meridián Alapítvány, Debrecen, 89–94.
- KONKOLY Gy. É., JOMBACH S., TATAI Zs. 2008: Landscape identity is a new sustainability impact. (in Hungarian) 4D Journal of Landscape Architects and Gardening, Budapest, 9, 52–59.
- MEZŐSI G. 1991: Kísérletek a táj esztétikai értéknek meghatározására. Földrajzi Értesítő, XL. 3–4. pp. 251–264.
- MUIR, R. 2002: The New Reading the Landscape. University of Exeter Press.
- NOUGÉ, J., VICENTE J. 2004: Landscape and national identity in Catalonia. Political Geography, 23, 113–132.
- PEDROLI, B. (Ed./Hrsg.) 2001: Landscape – Our Home, Lebensraum Landschaft. Indigo, Zeist, Freie Geistesleben, Stuttgart, 221.
- PEDROLI, B., DOORN, VAN, A., BLUST, DE G., PARACCHINI, M.L., WASCHER, D., BUNCE F. (Eds.) 2007: Europe's living landscapes. Essays exploring our identity in the countryside. Landscape Europe Wageningen/KNNV Publishing, Zeist, 432.
- RAIVO, P.J. 2000: Landscaping the patriotic past: Finnish war landscapes as a national heritage. Fennia, Vol. 178, 139–150.
- ROBERTSON, I., RICHARDS, P. 2003: Studying cultural landscapes. Arnold, London, 199.
- SCHENK, W. 2002: Aktuelle Tendenzen der Landschaftsentwicklung in Deutschland und Aufgaben der Kulturlandschaftspflege – Petermanns Geog. Mitt. 146, 6, 54–57.
- URBAN, H., GRÜNWEISS, F.-M., SMOLINER C. (Hrsg.) 1997: Wo i leb... Kulturlandschaften in Österreich, Katalog, NR 67. Des Stadtmuseums Linz – Nordico, 215.
- VOS, W., MEEKES, H. 1999: Trends in European cultural landscape development: perspectives for a sustainable future. Landscape and Urban Planning, 46, 3–14.
- WASCHER, D. 2000: The Face of Europe. Tilburg, ECNC, 50.
- WASCHER, D. (Ed.). 2005: European Landscape Character Areas. Alterra Report, No. 1254, 160.
- WASCHER, D., JONGMAN, R. (Eds.) 2000: European Landscapes, Classification, assessment and conservation, European Environment Agency, Copenhagen, 99.
- WÖBSE, H. H. 2002: Landschaftsästhetik. Ulmer Verlag, 304.